

BEARA IVICE ĐIKIĆA, DOKUMENTARNI ROMAN NA GRANICI FIKCIJE I STVARNOSTI

Mirna Sindičić Sabljo

UDK 821.163.42.09Đikić, I.
341.322.5(0:82-4)

U radu se analizira dokumentarni roman *Beara* Ivica Đikića, koji, kroz prizmu pukovnika Ljubiše Beare, ključne figure u organizaciji masovnih pogubljenja u srpnju 1995. godine, tematizira genocid u Srebrenici. Đikić pokušava razumjeti što je Bearu motiviralo na izvršenje takva zadatka. U radu se Đikićev roman sagledava u kontekstu književnih prikaza srebreničkog masakra te kao dio šire tradicije dokumentarne književnosti, a osloncem na teorije Zygmunta Baumana i Hannah Arendt istražuje se fenomen banalnosti zla i birokratske racionalnosti u genocidima. Rad se bavi i širim književnim i kulturnim odjecima genocida u Srebrenici, naglašavajući ulogu književnosti kao medija kolektivnog pamćenja.

Ključne riječi: *Beara*; dokumentarna književnost; Ivica Đikić; Srebrenica

UVOD

Tijekom prve polovice mjeseca srpnja 1995. godine, a najintenzivnije u razdoblju između 11. i 16. srpnja, u Srebrenici, gradu u istočnoj Bosni u neposrednoj blizini granice s Republikom Srbijom, ubijeno je oko osam tisuća stanovnika toga grada te izbjeglica koji su u njemu potražili utočište od početka ratnih sukoba u

proljeće 1992. godine (više u: Honig; Both 1997, Delpla; Bougarel; Fournel 2012, Rohde 2012, De Barros-Duchene 1997).

U veljači 2007. godine Međunarodni sud pravde u Hagu, u procesu pokretnom nakon tužbe Republike Bosne i Hercegovine protiv SR Jugoslavije, zbog pomanjkanja dokaza, oslobodio je Srbiju neposredne odgovornosti za genocid koji je u Srebrenici počinila Vojska Republike Srpske, ali je presudio da je Srbija propustila spriječiti genocid i kazniti počinitelje.¹ U svibnju 2024. godine, Opća skupština Ujedinjenih naroda usvojila je rezoluciju o genocidu u Srebrenici te pozvala na obilježavanje međunarodnog dana sjećanja na taj zločin.²

U godinama koje su uslijedila nakon završetka ratnih sukoba Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (ICTY) te bosansko-hercegovački i srpski sudovi³ osudili su desetke ljudi na kazne različita trajanja zbog sudjelovanja u masovnom pogubljenju Bošnjaka na području Srebrenice u ljeto 1995. godine (više u: Kreso 2011). Među osobama kojima se sudilo na Međunarodnom sudu za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije u Hagu bio je i Ljubiša Beara.⁴ Sudski spisi ukazuju da je pukovnik Beara bio prisutan na terenu, na lokacijama na kojima su se vršila pogubljenja te da je imao potpuni uvid u razmjere zločinačkog poduhvata.⁵ Sud ga je proglasio krivim za genocid nad Bošnjacima te osudio na doživotnu zatvorsku kaznu.

Ljubiša Beara glavni je lik dokumentarnog romana novinara,⁶ publicista⁷ i književnika⁸ Ivice Đikića. Prvo izdanje romana objavljeno je 2016. godine (Naklada

¹ Vidi: <http://www.worldlii.org/int/cases/ICJ/2007/2.html>

² Vidi: <https://press.un.org/en/2024/ga12601.doc.htm>

³ O nespremnosti Republike Srbije za suočavanje sa zločinima te o suđenju pripadnicima srpske vojne skupine »Škorpioni« vidi Jasmina Tešanović, *Škorpioni – dizajn zločina*, VBZ, Beograd, 2009.

⁴ Vidi: <https://www.icty.org/bcs/case/beara>

⁵ Vidi: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-02-58#hbs>

⁶ Pisao je za *Slobodnu Dalmaciju*, *Feral Tribune*, *Novi list* i *Novosti*.

⁷ *Domovinski rat: politička biografija Stipe Mesića* (VBZ, Zagreb, 2004.), *Gotovina: stvarnost i mit* (s D. Krile, B. Pavelić, Novi liber, Zagreb, 2010.)

⁸ *Štapići za pričanje: pripovijetke i novele* (Fraktura, Zagreb, 2020.), *Ukazanje* (Fraktura, Zagreb, 2018.), *Ostatak svijeta* (Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2012.), *Sanjao*

Ljevak/Synopsis), a drugo 2024. godine (Bodoni). U njemu je priča o srebreničkom genocidu ispričana kroz prizmu Ljubiše Beare, bivšeg kapetana bojnog broda Jugoslavenske ratne mornarice. Nakon što je obavljao dužnost načelnika Službe sigurnosti Vojnopomorske oblasti u ratnoj luci Lora u Splitu i nakon povlačenja Jugoslavenske narodne armije iz Hrvatske, Beara je postao načelnik službe sigurnosti Glavnog štaba Vojske Republike Srpske te jedan od najbližih suradnika zapovjednika vojske bosanskih Srba, Ratka Mladića. Đikićev dokumentarni roman istražuje kako se Beara, nekadašnji stanovnik Splita, porijeklom iz sela Beare podno Svilaje, ponašao obnašajući ovu funkciju u Srebrenici u ljeto 1995. godine.

Dokumentarni roman *Beara* strukturiran je od prologa, uvoda, prvog i drugog dijela, post scriptuma i epiloga. U prologu Ivica Đikić piše o genezi teksta, u uvodu o raspadu SFR Jugoslavije, početku rata u Bosni i Hercegovini te prilikama u Srebrenici i okolici grada do 11. srpnja 1995. Prvi i drugi dio knjige, ujedno najopsežniji, usredotočeni su na djelovanje Ljubiše Beare tijekom masovnih pogubljenja u kojima je, prema podacima Memorijalnog centra Potočari, stradalo 8327 osoba. U post scriptumu i epilogu autor se osvrće na svršetak ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini, haška suđenja, izrečene presude te komemoracije u Srebrenici.

Središnji dio dokumentarnog romana usredotočen je na djelovanje Ljubiše Beare koji je bio šef uprave sigurnosti glavnog štaba, »operativno je posluživao one za čija je imena i lica znao čitav svijet« (Đikić 2016: 47). Zadatak tog, u to vrijeme pedesetšestogodišnjaka, porijeklom iz Dalmatinske zagore, bio je »da smisli odgovore na tehnička pitanja« (ibid.: 58) te obavi »zadatak« bez razmišljanja »o budućnosti i posljedicama« (ibid.: 61). Bearin zadatak nije bio sumnjati ili propitivati, već se baviti »organizacijskom transporta i zakopavanjem ubijenih« (ibid.: 76), slušati »naredbe s najvišeg mjesta i zbog najvišeg državnog interesa« (ibid.: 6) i provesti »ono što mu je zapovjedbano« (ibid.: 77). Đikićeva knjiga nastala je kao rezultat pokušaja »da se shvati neshvatljivo, da se pronikne u srž tame...« (ibid.: 24).

Na pitanje novinara Radio Slobodna Europa po čemu se ova knjiga razlikuje od ostalih na istu temu Ivica Đikić pojašnjava:

sam slonove (Naklada Ljevak, Zagreb, 2011.), *Cirkus Columbia* (Sandorf, Zagreb, 2010.), *Ništa sljezove boje: tri priče* (Kultura&Rasvjeta, Split, 2007.).

Sigurno jest još jedna knjiga o srebreničkom genocidu, ali ja, baveći se tom temom desetak godina, nisam našao knjigu – jer da jesam, ne bih pisao ovu – koja govori o ovom aspektu genocida koji je mene najviše zanimao, a to je aspekt kako je to izgledalo – možda je riječ malo gruba i hladna – tehnički, kako se to izvelo da se u četiri dana i četiri noći ubije 8.000 zarobljenih bošnjačkih muškaraca, dječaka i mladića iz Srebrenice na lokacijama ubijanja u općini Zvornik. [...] Moja knjiga pokušava na neki – možda opet nepopularne riječi – hladan i relativno objektivan način prikazati kako je izgledalo u četiri dana ubiti 8.000 ljudi. Kako je to doslovce izgledalo na terenu – tko je ubijao, kako su pronađeni ljudi koji će ubijati, tko je prevozio zarobljenike, tko je kopao jame, tko ih je zatrpavao, tko je organizirao rovokopače, autobuse, cijelu tu jednu ozbiljnu mašineriju koja je potrebna da bi se u tako kratkom vremenu pobilo toliko ljudi? Ja sam se bavio tim aspektom, i baveći se tim aspektom došao sam do toga da je pukovnik Ljubiša Beara bio čovjek koji je na toj operativnoj razini osmislio, organizirao i predvodio ubojstvo 8.000 ljudi. (Zebić, 2016)

Namjera je ovoga rada sagledati Đikićev roman u kontekstu književnih prikaza srebreničkog masakra te analizirati žanrovske odlike teksta. Osloncem na teorije Zygmunta Baumana i Hannah Arendt istražuje se fenomen banalnosti zla i motivacija glavnog junaka dokumentarnog romana. Rad se bavi i širim književnim i kulturnim odjecima genocida u Srebrenici, naglašavajući ulogu književnosti kao medija kolektivnog pamćenja.

ODJECI SREBRENIČKOG GENOCIDA U KNJIŽEVNOSTI

Traumatična zbivanja tijekom višegodišnje opsade Srebrenice, koja je u to vrijeme bila zona pod zaštitom UN-a, te posebice pogubljenja u srpnju 1995. godine imala su odjeka u likovnim umjetnostima⁹, u književnosti i na filmu¹⁰. O srebrenič-

⁹ U djelima Mersada Berbera, Safeta Zeca, Sejle Kamerić, Andreja Derkovića, Tarika Samaraha itd.

¹⁰ Primjerice, *Quo vadis, Aida?*, red. Jasmila Žbanić, 2021., *Résolution 819*, red. Giacomo Battiato, 2008.

kom genocidu pisao je niz bosanskohercegovačkih i inozemnih autora, a njihovi tekstovi na različite načine pristupaju ratnim traumama, opisu razaranja i sukoba te imaju više ili manje izraženu ulogu nositelja pamćenja. Bosanskohercegovački autori pažnju većinom posvećuju svjedočanstvima žrtava, ističući njihove osobne priče i iskustva. Niz je svjedočanstava objavljen u knjigama koje su uredili Selma Leydesdorff (2015) te Ann Petrila i Hasan Hasanović (2021). U korpus književnih tekstova o srebreničkom genocidu ubrajaju se i *Roman o Srebrenici* Isnama Taljića, *Srebrenički inferno* Džemaludina Latića, pjesme Abdulaha Sidrana te brojne knjige Mirsada Mustafića. Esejističke, publicističke, memoarske i historiografske knjige inozemnih autora koji su se bavili genocidom u Srebrenici pažnju nerijetko usredotočuju na ulogu međunarodne zajednice, posebno na nizozemski bataljun UN-a koji je 1995. godine bio stacioniran u bazi UN-a u Potočarima. Tema se pojavljuje i u stranim književnostima, primjerice u irskoj poeziji (vidi: Ní Fhrighil 2022), hrvatskoj prozi¹¹ te u srpskom¹² i u francuskom kazalištu.¹³

Istaknuto mjesto u korpusu književnih tekstova koji tematiziraju rat na srebreničkom području imaju *Zbjeg* Hasana Nuhanovića, u kojem autoru opisuje godine života u opkoljenoj enklavi, te *Razglednica iz groba* Emira Suljagića (više u Bašović 2021). U *Razglednici iz groba*, objavljenoj 2005. godine, bosanskohercegovački novinar i političar Emir Suljagić, trenutno ravnatelj memorijalnog centra Srebrenica-Potočari, svjedoči o životu u enklavi u kojoj je od proljeća 1992. do ljeta 1995. godine živjelo tj. preživljavalo oko 40.000 ljudi, uključujući članove njegove obitelji. Suljagić, koji je pokolj preživio zahvaljujući činjenici da je u to vrijeme radio kao prevoditelj UN-a, detaljno opisuje svakodnevicu u višegodišnjem okruženju, kao i dan u kojem je vojska predvođena Ratkom Mladićem zauzela grad. Suljagić o onome što se u okolici Srebrenice događalo između 12. i 18. srpnja 1995. ne piše. Bearu spominje samo u jednom citatu: »Beara je danas optužen za genocid pred tribunalom u Haagu i svjedočenja srpskih svjedoka identificiraju ga

¹¹ Primjerice, Slavenka Drakulić, »Jedan dan u životu Dražena Erdemovića« u: *Oni ni mrava ne bi zgazili*, Kultura&Rasvjeta, Split, 2003.

¹² U subotičkom je kazalištu 2010. godine Oliver Frljić postavio predstavu *Kukavičluk*, više u: Jakiša 2016.

¹³ *Requiem pour Srebrenica*, predstava u režiji Oliviera Pyja iz 1998. godine.

kao ključnog čovjeka, planera masovnog smaknuća koje je uslijedilo nakon pada Srebrenice« (2005: 178).

Za Đikićevo zanimanje za srebrenički genocid ključnu je ulogu imao upravo Emir Suljagić s kojim se intenzivnije družio tijekom ljeta 2005. godine. Jednog mu je sparnog popodneva, kako Đikić otkriva, Emir Suljagić rekao: »Beara je bio glavni. Pukovnik Beara. On je bio mozak svega...« (E. Avdović 2015). Suljagićeva *Razglednica iz groba* završava u trenutku kad vojska Republike Srpske zauzima grad. Na mjestu na kojem završava Suljagićeva knjiga, započinje Đikićeve knjiga.

POTRAGA ZA PRIMJERENOM KNJIŽEVNOM FORMOM

Roman o srebreničkom zločinu i jednom od njegovih ključnih protagonista, Ljubiši Beari, Ivica Đikić počinje pisati 2005. godine, nakon susreta s Emirom Suljagićem i posjeta Srebrenici u svojstvu novinara *Feral Tribunea*. Od pisanja ubrzo odustaje: »Nije išlo, naprosto nije valjalo: redao sam neuvjerljive rečenice, drastične slike i patetične opise. Konstrukcija koju sam gradio ispadala je stalno šuplja i predvidiva, vještačka, motivirana izazivanjem površnih efekata među sućutnim i potresenim čitateljstvom« (Đikić 2016: 17).

Osvijestivši da fiktionalna forma nije prikladna za temu o kojoj želi pisati, Ivica Đikić započinje razdoblje višegodišnja pomna istraživanja različite građe o srebreničkom genocidu. U intervjuima koje je dao nakon objave knjige pojasnio je da se proces pisanja knjige sastojao od dva dijela. Prvo je istraživao i proučavao opsežnu dokumentaciju Međunarodnog suda u Hagu (optužnice, transkripti rasprava, nalazi i iskazi vještaka, forenzički zapisnici, žalbe, prigovori i presude), a potom i sve druge dostupne dokumente i literaturu o srebreničkom genocidu, od novinskih članaka, historiografskih knjiga, biografija političara, svjedočanstva i memoara do književnih tekstova (vidi Đikić 2016: 239-246). U radu se također koristio sudskim spisima sa suđenja u Bosni i Hercegovini, izvještajima Komisije Vlade Republike Srpske, školskim udžbenicima i dokumentima memorijalnih centara. Osim toga, intervjuirao je sve one čija su svjedočanstva mogla rasvijetliti pojedine aspekte zbivanja te razgovarao s osobama koje su poznavale Bearu prije rata. Đikić pojašnjava: »Ta faza trajala je godinama, bila je obilježena velikim

pauzama te sumnjama i dvojabama u pogledu toga što u književnom smislu učiniti s tim užasom čije sam razmjere i pojedinosti saznavao« (Agić 2016). Shvatio je da je istraživanje dostupne građe

jedini put da stvorim koliko-toliko cjelovitu sliku, da saznam sve što se može saznati, pa da tek tada započnem misliti kako od toga načiniti fikciju koja će biti viša i istinitija istina od one koja govori kroz suhoparne činjenice. [...] Bilježio sam, pamtio, spremao, formatirao fragmentirane slike i mrežu odnosa. Povremeno su me zahvaćali jednotjedni ili dvotjedni napadi frenetičnog traganja za dokumentima, svjedočanstvima, knjigama, mapama, biografijama...« (Đikić 2016: 18-19).

Početak 2014. osvještava da je »dokumentarizam, sasvim lišen fikcionalnog, ili s fikcijom kao ekscesom, s romanesknim elementima ugrađenim duboko u strukturu teksta i u pripovjedni pristup, zapravo jedini način da napišem zaokruženu cjelinu o Srebrenici« (Đikić 2016: 20). Važnu ulogu u tom procesu, kako u prologu knjige i nizu intervjuova otkriva, imao je roman *Anatomija jedne pobune* španjolskog pisca Javiera Cercasa koji tematizira pokušaj vojnog udara u Španjolskoj 1981. godine. Za Cercasov roman kaže da je »došao više kao potvrda ispravnosti puta kojim sam već bio krenuo« (Duhaček 2016). U razgovoru s novinarom Jasminom Agićem pojašnjava:

Dokumentarni roman došao je iz spoznaje, do koje mi je trebalo dugo, da moja mašta nije sposobna dosegnuti fikciju koja bi bila i približno uvjerljiva kao stvarni događaji na području Srebrenice, Bratunca i Zvornika između 11. i 16. srpnja 1995. godine. Nisam uspio doći do fikcijskog modela koji bi mi omogućio da o srebreničkom genocidu ispričam sve što sam mislio da se mora ispričati: sve što sam pokušavao ispadalo je blijedo i patetično moraliziranje, pa se forma dokumentarnog romana – pogotovo nakon što sam pročitao »Anatomiju jedne pobune« španjolskog pisca Javiera Cercasa – ukazala kao rješenje koje omogućava da sve ispričam, a da usput u najvećoj mjeri izbjegnem zamke poput sentimentalizma, patetike, neuvjerljivosti, jeftinog osuđivanja. (Agić 2016)

Namjera Ivica Đikića bila je, nakon što je odabrao formu dokumentarnog romana, »iz tog nepreglednog mora materijala iskristalizirati priču sa glavnim likom, nekako da ta priča bude bliska romanu – da bi se lakše čitala, da bi bila jednostavnija, da bi ljudi lakše mogli shvatiti taj užas i atmosferu tog užasa koji se događao« (Zebić 2016).

BEARA KAO DOKUMENTARNI ROMAN

Na pitanje novinara što označava odrednica »dokumentarni roman« Ivica Đikić odgovara:

To je ono što se u književnosti engleskog jezika naziva non-fiction novel. Radi se, pojednostavljeno, o pripovijedanju o stvarnim ljudima i događajima u formi romana. Svako ime koje se spominje u knjizi je pravo i stvarno, i svaka situacija, svaki događaj. Nema ničeg fikcionalnog, izmaštanog, izmišljenog« (Duhaček, 2016).

Beara je, kako to podnaslov jasno podcrtava, dokumentarni roman, dakle hibridna književna vrsta u kojoj se miješa fikcionalni i faktografski diskurs. Temelji se na dokumentima, arhivskim materijalima, autentičnom materijalu i plod je precizne rekonstrukcije zbivanja i činjenica. Pomno istražena prošlost pretvorena je u priču i ispričana kao da se radi o fikcionalnom događaju.

Roman, pisan u prvom licu jednine, započinje iskazima osobne prirode, koji se tiču samog pripovjedača koji se deklarira kao novinar, a potom se pažnja usredotočuje na Bearin lik i zbivanja u srpnju 1995. godine, pri čemu se pripovjedač ne suzdržava od komentara, digresija i brojnih analepsi. Pripovjedač *Beare* samouvjeren je i informiran. Nije nevidljiv, samozatajan i nenametljiv te je, kao takav, blizak tipu pripovjedača kojeg Linda Hutcheon naziva »narcističkim« (1980). Pripovijedanje obiluje analepsama koje osvjetljavaju pojedine trenutke Bearina života, raspada SFR Jugoslavije, početka ratnih sukoba te biografije raznih aktera koji se u romanu pojavljuju. Pripovjedač sva zbivanja u srebreničkoj enklavi tijekom srpnja 1995. godine pomno i detaljno rekonstruira, osloncem na konzultirane dokumente. Pripovjedač ne zamućuje granice vlastite spoznaje niti skriva vlastitu

nesigurnost i neznanje. U takvim trenucima, kad pripovijeda o zbivanjima koje dokumenti nisu u potpunosti rasvijetlili, nerijetko postavlja hipoteze. Navedeno potvrđuje nekoliko sljedeći primjeri:

Ne znam kakvi su argumenti ili razlozi iznošeni na tim noćnim sastancima, ne znam je li uopće bilo argumenata, diskusije, potpitanja, sumnji, straha. Ne znam i ne umijem dokučiti što bi mogli biti argumenti u prilog odluci da se pobiju svi zarobljenici. (Đikić 2016: 145)

Je li se itko tog jutra 14. srpnja, osim članova njegove familije i obiteljskih prijatelja u Beogradu, sjetio rođendana pukovnika Beare, njegova pedeset i šestog rođendana?» (ibid.: 166)

Autor u tekst ne unosi druge glasove. U tekst ne inkorporira ni dokumente, što znači da *Beara* nije strukturiran postupkom montaže različitih dokumenata, poput primjerice *Kratkog ljeta anarhije* Hansa Hagnusa Enzensberga ili *Patricka Modiana* u *Dori Bruder*. Pripovjedač se ne skriva iza dokumenata, no priču gradi na temelju dokumenata. Dokumentarni materijal i činjenice iz stvarnosti integrirane su u priču, na njima se temelji precizna rekonstrukcija zbivanja.

Iako se ovaj dokumentarni roman temelji na opsežnoj činjeničnoj građi, u njemu je zbilja prikazana iz određene autorske perspektive, temelji se na klasičnim književnim postupcima selektiranja i montiranja građe te posjeduje jasno raspoznatljive kategorije radnje, lika, mjesta i vremena radnje. Jasno se mogu razlikovati dva vremenska sloja: ono vremena koje se istražuje te ono vremena u kojem se provodi istraga. Pripovjedač nije izravni protagonist zbivanja o kojima piše i tijekom pripovijedanja redovito ukazuje na mrtve kutove u reprezentaciji zbivanja. U priči se propituju uvjeti njezina nastanka i diskurzivna priroda teksta je osvijestena.

Đikićev se roman upisuje u tradiciju književnih tekstova koji nastaju na temelju istraživačkog rada, na križištu književnosti, društvenih znanosti te novinarstva. Takav tip tekstova pisali su, primjerice, Georges Perec, Jean Hatzfeld, Emmanuel Carrère, Roberto Saviano, Svjetlana Aleksandrovna Aleksijević, Daniel Mendelsohn, Jean Rolin, Kamel Daoud, François Bon, Charles Reznikoff, Philippe Vasset, Ivan Jablonka, Olivier Rolin i Joan Didion (više u: James; Reig 2014, Gefen 2020, Demanze 2019; Daros; Gefen; Prstojević 2021). Đikićev se roman također upisuje u tradiciju hrvatske dokumentarne književnosti koja se intenzivira

tijekom devedesetih godina 20. stoljeća zahvaljujući djelovanju Dubravke Ugrešić, Alenke Mirković, Slavenke Drakulić i Daše Drndić.

Đikićev dokumentarni roman blizak je i tradiciji američkog novog žurnalizma (*New Journalism*), podvrsti nefikcionalne književnosti, koja spaja novinsko izvještavanje i načine oblikovanja književnog teksta, a čiji su najistaknutiji predstavnici Truman Capote, Norman Mailer i Tom Wolfe (vidi Underwood 2008, Underwood 2013)¹⁴. Novi žurnalizam, narativno novinarstvo ili književno novinarstvo stvarnost predstavlja u obliku književne priče, kombinirajući »diskurzivne konvencije novinskog izvještavanja sa stilskim sredstvima karakterističnim za roman« (Car 2016: 90). Tekstovi koji nastaju kao hibridi novinarskog istraživačkog rada i književnosti autorima omogućavaju odmak od usredotočenost na aktualne teme i zaobilazjenje kratkih formi koje su imperativ medija. Od klasičnog novinarstva razlikuje se po naglašenijoj subjektivnosti pripovjedača, po tome što zalazi u područje misli, osjećaja, motivacija osoba o kojima piše, istovremeno zadovoljavajući profesionalne standardne novinarske struke. Narativno novinarstvo predočava činjenice, povijesni, društveni i politički kontekst no ono također čitaocu uvlači u opisane događaje s ciljem postizanja snažnijeg emocionalnog angažmana. Priča se razvija kroz prizore, koriste se dijalozi umjesto navođenja neupravnog govora, događaji se prikazuju iz određene točke gledišta i otvoreno se upućuje na nemoćnost vjerne reprezentacije zbivanja.

PRIČA O LJUBIŠI BEARI

Priča o masovnom pokolju na području Srebrenice u srpnju 1995. u Đikićevu romanu ispričana je kroz priču o Ljubiši Beari, kapetanu bojnoga broda Jugoslavenske ratne mornarice koji je nakon povlačenja JNA iz Hrvatske postao načelnik službe sigurnosti Glavnoga štaba Vojske Republike Srpske. Đikića zanima upravo Ljubiša Beara zato što je on bio ključna osoba na terenu, osoba koja je organizirala i nadgledala svaki element provedbe višednevnog pokolja. Osobno je organizirao

¹⁴ Tom Wolfe (1973: 3-52) afirmira primat nefikcionalne književnosti u obliku Novog žurnalizma te je drži najvažnijom književnosti koja se u to vrijeme piše u SAD-u.

autobuse koji su prevozili zarobljenike iz UN-ove baze u Potočarima na mjesta pogubljenja, tražio lokacije na kojima će se obavljati pogubljenja, regrutirao vojnike spremne ubijati zatočene muškarce te ljude koji će iskapati masovne grobnice i zakapati tijela, što je operativno gledajući bio vrlo zahtjevan zadatak. Đikić pojašnjava, Beara je stalno »nadzirao dinamiku pristizanja i prometovanja autobusa, kamiona i šlepera, jer je znao da je to jedan od elemenata na kojem sve može propasti« (2016: 132).

Ključno je pitanje Đikićeve dokumentarnog romana kako je moguće da osoba koju psihijatri ne drže psihopatom, osoba koja je prije početka rata koji je uslijedio nakon raspada SFR Jugoslavije vodila posve uobičajen život, mogla tako predano sudjelovati u provedbi masovnog pogubljenja. Đikić pomno rekonstruira Bearinu biografiju te životni put profesionalnog vojnika porijeklom iz Dalmatinske Zagore koji se uspinjao na hijerarhijskog ljestvici JNA i kojemu je životni imperativ bio bez pogovora izvršiti ono što mu je naređeno.

Na temelju pregledanih dokumenata pripovjedač ističe da je Beara znao »više od svih od početka do kraja operacije ubijanja: on je pred sobom cijelo vrijeme imao cjelovitu i detaljnu sliku, dok su drugi imali općenitiju predodžbu ili su, pak, vidjeli samo potankosti unutar pojedinog fragmenta operacije« (Đikić 2016: 106). Naglašava da Beara svih dana pokolja nije bio samo neutralni izvođač tuđih zamisli, već je osmišljavao i poduzimao presudne korake:

Djelovao je iz uvjerenja da se to mora učiniti, a ne zato što je bio dehumanizirani kotačić u perfektom uštimanom stroju za proizvodnju smrti, dehumanizirani kotačić bez čijeg bi sudjelovanja ionako sve na kraju opet bilo isto: takav stroj naprosto nije postojao u rukama bosanskih Srba, naročito ne tog zadnjeg ratnog ljeta, a ono što je proizvelo smrt sredinom srpnja 1995. Na području Srebrenice, Bratunca i Zvornika bila je improvizirana struktura zla koju je pukovnik Beara osobno konstruirao, i to u hodu, da posluži svrsi i da generalu Mladiću u svima ostalima pokaže da je kadar organizirati pogubljenje gotovo nezamislivih razmjera. (2016: 121)

Ivica Đikić drži da se Bearu ne može smatrati isključivo provoditeljem tuđih ideja i zapovijedi, zato što je on bio svjestan svakog detalja zločina. Genocid je proveden zahvaljujući ljudima poput njega koji su bili spremni, bez kolebanja,

provesti svaku naredbu u djelo. Beara nije bio mržnjom zaslijepljeni luđak i opsjednuti osvjetnik, kako Đikić ističe, već »praktičan i poslovan. I bio je: u njemu se nije odigravala drama, on se nije lomio između dobra i zla, on se dokazivao« (2016: 149) i »nije očekivao ništa više od Mladićevog priznanja i poštovanja« (2016: 217). Ljubiša Beara sam je osmislio, uspostavio i nadzirao strukturu koja je omogućila da se u nekoliko dana pogubi oko osam tisuća osoba. Njegovo je djelovanje bio ključno. Sam je tražio one koji će ubijati zatočene Bošnjake i pritom, ističe Đikić, »nije bilo praktički nikakvog ozbiljnijeg otpora tokom ta četiri dana ubijanja, dakle da nitko nije rekao – ja neću ubijati!« (Zebić 2016). Ljubiši Beari važno je bilo samo dokazati se te zaslužiti Mladićevo poštovanje i priznanje, baš kao i Adolfu Eichmannu koji je isprva organizirao odlazak europskih Židova u emigraciju, a potom koordinirao njihove masovne deportacije iz različitih država. Eichmannu kojeg je šest psihijatarata proglasilo normalnim (Arendt 2020: 31) te potvrdilo da nije čudovište (ibid.: 57) i koji je na suđenju u Jeruzalemu samo ponavljao da je obavljao svoju dužnost (ibid.: 129).¹⁵ Smatrajući ga utjelovljenjem banalnosti zla, Arendt tvrdi da »osim izvanredna mara uloženog u vlastito napredovanje, on nije imao nikakve motive« (263). Tezu da masovne ratne zločine vrše posve obični ljudi, poput Ljubiše Beare, a ne demonski, patološki karakteri kasnije su potvrdila i istraživanja Christophera Browninga (1992),¹⁶ Donalda G. Duttona (2007) i Jamesa Wallera (2007). O počiniteljima holokausta kao normalnim ljudima pisao je i Zygmunt Bauman u knjizi *Modernost i holokaust*. Bauman pojašnjava da je holokaust proizvod moderne civilizacije te paradigma birokratske racionalnosti u kojoj postoji podjela rada, glatki protok informacija i vlada načelo organizacijske discipline slušanja naređenja nadređenih, čime je moralna odgovornost zamijenjena disciplinom (Bauman 2017: 43). Zadaća se držala u poslovnom i impersonalnom okviru, a zapovjedni lanac podređen strogo disciplinskim pravilima i oslobođen moralne prosudbe.

¹⁵ H. Arendt pratila je suđenje Eichmannu u Jeruzalemu 1961. te o tome izvještavala za *The New Yorker*. Knjigu o Eichmannovu životu, djelovanju i suđenju objavila je sljedeće godine.

¹⁶ Spomenute knjige Hannahe Arendt i Christophera Browninga nalaze se na popisu Đikićeve literature.

Srebrenički genocid ipak nije primjer rečenog i ne bi se smjelo olako poistovjećivati Šou s onim što se tamo dogodilo.¹⁷ Beara je tijekom svih dana provedbe pokolja, što zorno pokazuje i Đikićev roman, i o čemu je već bilo riječi, bio aktivan protagonist i organizator, a ne provoditelj tuđih zamisli. Sam je osmišljavao i poduzimao presudne korake. Pokolj zatočenih Bošnjaka shvatio je kao posao koji se mora izvršiti po bilo koju cijenu i na bilo koji način. Kao vojnik koji žudi za višim činom, za napretkom u karijeri, a ne osoba vođena slijepom mržnjom prema pripadnicima druge nacije ili vjere, bio je spreman napraviti sve što se od njega zahtijevalo. Pokolj je shvatio, može se zaključiti čitajući Đikićev roman, kao posao koji mu je delegiran i koji mora što uspješnije obaviti. Bez propitivanja je izvršavao naredbe nadređenih te sam organizirao ljudstvo i mašineriju potrebnu za provedbu zadatka.

POVIJESNE TRAUME, PAMĆENJE I KNJIŽEVNOST

Motiv Ivice Đikića za pisanje dokumentarnog romana bio je da

ljudima na relativno jednostavan i razumljiv način ispričam priču o tome što se zapravo tamo dogodilo, jer takve knjige – nema. A uvjeren sam da će se vrlo mali broj ili nitko upustiti u ono u što sam se ja upustio tokom 10 godina, znači – čitati doslovce desetke, pa i stotine hiljada stranica haških materijala, jer se ova knjiga bazira na materijalima Haškog suda proizašlima u procesima protiv odgovornih za genocid u Srebrenici. Neće ljudi ići na stranice Haškog suda i čitati te uglavnom teško razumljive i pravno formulirane rečenice o tome što se zapravo tamo dogodilo. Da ne govorim o svjedočenjima raznoraznih ljudi, i žrtava i svjedoka obrane. Ja mislim da se nikada nitko, osim možda nekog povjesničara i nekoga tko bude stvarno zainteresiran neće time baviti. (Zebić 2016)

¹⁷ Primjerice, jedna od najočitijih distinkcija je izuzeće žena, djece i osoba starije životne dobi iz pokolja.

Njegova je namjera, dakle, u dokumentarnom romanu od dvjestotinjak stranica, sažeti sadržaj tisuća stranica sudskih i historiografskih zapisa te na taj način široj javnosti omogućiti da na jednostavniji i pristupačniji način steknu informacije o povijesnim događajima.

U tekstu posvećenom *Beari* Bruno Vignjević ističe:

ključno književno, a ujedno i historiografsko djelo koje pokušava shvatiti, ali i na analitičan način dekonstruirati okoštali narativ o spomenutoj tragediji te ponuditi nove vidike razumijevanja ove kompleksne tematike, prvenstveno povjesničarima, a i ostalima zainteresiranima za ovu tematiku. Književnost je za razliku od povijesne znanosti oslobođena potrebe dokazivanja činjenica, no povjesničari isto kao i književnici, u nedostatku potrebnog materijala, prilično često posegnu za određenom dozom vlastite imaginacije kako bi reinterpreterali prošlost. Autor je učinio upravo to, prožeo je povijest i književnost, stvarne činjenice i fikciju, nastojeći vjerno prikazati događaj [...] potraga za racionalizacijom iracionalnog najveća je vrijednost ove knjige, ona između ostalog podrazumijeva nepristajanje na jednodimenzionalna i olaka objašnjenja pojmova kao što su genocid i kolektivni zločin te pravljenje mitova od njih. Ona nas uči, ponajviše povjesničare, kako je neophodno i važno sagledati svu kompleksnost i množinu događaja pomoću medija, sudskih tumačenja, razgovora s ljudima te konačno otvaranjem prostora za nove interpretacije koje kritički preispituju one stare, ali i stvaraju neke nove vidike u znanstvenoj diskusiji (Vignjević 2018: 146-148).

Vignjević ukazuje na poticajna povezivanja historiografije i književnosti, a o toj je temi pisao i francuski povjesničar Ivan Jablonka 2014. u knjizi *L'histoire est une littérature contemporaine. Manifeste pour les sciences sociales* (hrv. *Povijest je suvremena književnost. Manifest za društvene znanosti*). Jablonka se pita kako znanstvene spoznaje učiniti dostupnijim široj publici te mogu li se pisati tekstovi koji bi istovremeno bili književna djela i studije iz društvenih znanosti. Drži da se znanja stečena na temelju znanstvenih istraživanja mogu diseminirati i u tekstovima književna karaktera, pod uvjetom da je fikcija ukroćena, podređena glavnom istraživačkom cilju te pretvorena u spoznajni alat (Jablonka 2018: 174-179). Drži

da društvene znanosti mogu postati književne bez odustajanja od svojih načela te da se posredstvom književnog teksta mogu izraziti istinite činjenice. Rezultati znanstvenog istraživanja mogu se, prema Jablonki, predočiti pripovijedanjem koje je napeto, koje sadrži iznenađenja, preobrate i vrhunce, koje se služi dijalozima, variranjem pripovjednog tempa i točki gledišta, ironijom te unutarnjim monolozima (ibid.: 231-232). Subjektivnost istraživača-pripovjedača u prvom licu jednine u većoj mjeri dolazi do izražaja, kao i njegove/njezine nesigurnosti u svezi sadržaja kojeg iznosi (ibid.: 252-253). Ivan Jablonka drži da su u današnje, postdisciplinarno vrijeme, povijest i sociologija primjerice dovoljno etabrirane da bi se mogle otvoriti prema izražajnim mogućnostima koje nudi književnost (ibid.: 256). Također ukazuje da i znanstvenici, kao i novinari ili djelatnici u pravosudnom sustavu, imaju mogućnost javno iznositi istinu (ibid.: 266-267), a to svoje demokratsko poslanje društvene znanosti mogu prakticirati upravo posredstvom pisanja. Dakle, Jablonka se ne zalaže za rušenje granica između historiografije i književnosti, kao ni za odustajanje od znanstvene rigoroznosti, već samo ukazuje da se rezultati znanstvenih istraživanja iz područja humanističkih i društvenih znanosti mogu izložiti i u obliku književnog teksta.

Đikićev dokumentarni roman *Beara*, osim što se temelji na sudskim i povijesnim dokumentima te ih u sažetom obliku, koristeći izražajna sredstva književnosti i propitujući granica različitih žanrova, čitateljima nudi uvid u određene povijesne činjenice te sudjeluje i u oblikovanju kulturnog pamćenja traumatičnog povijesnog događaja, koje prema Aleidi Assmann počiva na tekstovima, slikama, spomenicima i ritualima (Assmann 2011: 37). Takvo je pamćenje transgeneracijsko i vremenski neograničeno, za razliku od individualnog ili društvenog. Na taj način ovaj dokumentarni roman postaje dio mehanizam pamćenja, kako to pojašnjavaju kulturne i književne studije pamćenja (Erlil 2008, Rigney 2008).

ZAKLJUČAK

Dokumentarni roman *Beara* Ivice Đikića, usredotočen na razumijevanje djelovanja i motivacija pukovnika Ljubiše Beare kao ključnog organizatora masovnih pogubljenja, dio je korpusa tekstova koji tematiziraju genocid u Srebrenici no toj

temi pristupa na posve različit način. Đikić na temelju autentičnih historiografskih izvora, opsežne literature i svjedočanstava osoba koje su poznavale Ljubišu Bearu oblikuje književni prikaz ratnih strahota u čijem je središtu zanimanja organizacijski aspekt genocidnih radnji. Povezujući narativne tehnike književnosti, pristup novog žurnalizma i dokumentarni materijal te na inovativan način, koristeći formu dokumentarnog romana, piše o traumatičnoj temi najvećeg pokolja na europskom tlu nakon Drugog svjetskog rata.

Dokumentarni roman konstituira se kao hibridna vrsta upravo zbog neposrednog dodira s izvanknjiževnim materijalom te transformacijom istog u priču ispričanu u književnom tekstu. I Đikićev roman naslovljen *Beara* oslanja se na neupitnu autentičnost činjeničnog materijala, no koristi klasične književne tehnike (selekcija, kolažiranje, montaža) kojima tim materijalom manipulira prije nego ga izloži u obliku strukturirane priče ispričane iz određene perspektive na stvarnost. U tom se procesu propituju granice između zbilje i fikcije, između umjetnosti i stvarnosti te novinarstva i književnosti.

Potaknut djelima poput Cercasove *Anatomije jedne pobune*, Đikić svjesno bira dokumentarnu formu kao najučinkovitiji način pisanja o povijesnoj traumi, što srebrenički genocid jest. Roman nije usredotočen na iskustvo žrtava masovnog pogubljenja i članova njihovih obitelji već je u središtu zanimanja počinitelj. Ljubiša Beara prikazan je kao organizator pokolja, osoba od povjerenja na terenu, onaj koji je sve konce imao u svojim rukama te koji se vođen željom za dokazivanjem pred nadređenima, podredivši etička načela vojnoj stezi, pretvorio u utjelovljenje banalnosti zla. U njegovoj osobnosti, kako Đikićev roman pokazuje, nema ničeg čudovišnog, nije vođen etničkom ili vjerskom mržnjom, već najobičnijom karijernom ambicijom. No nije se mogao, kao brojni pripadnici nacističkog pokreta nakon Drugoga svjetskoga rata, pravdati birokratizacijom poslova koje su obavljali i manjkom uvida u cjelokupnu sliku državnog progona različitih etničkih, svjetskih i društvenih skupina.

Zahvaljujući spoznajama do kojih se došlo u okviru kulturnih i književnih studija pamćenja znamo da je književnost medij pamćenja te da može imati učinak na individualno, kolektivno i kulturno pamćenje pojedinog povijesnog događaja. Književni tekst, poput *Beare* Ivice Đikića, može sudjelovati u oblikovanju ima-

ginarija, modela pamćenja, proizvodnji kulturnih značenja te može funkcionirati i kao mehanizam prijenosa kolektivna pamćenja na iduće generacije.

LITERATURA

- Agić, Jasmin. 2016. »Đikić: Zašto sam morao napisati roman 'Beara'«. *Aljazeera*, <https://balkans.aljazeera.net teme/2016/7/4/dikic-zasto-sam-morao-napisati-roman-beara> (pristupljeno 23. veljače 2024.)
- Arendt, Hannah. 2020. *Eichmann u Jeruzalemu. Izvještaj o banalnosti zla*. Jesenski i Turk, Zagreb.
- Assmann, Aleida. 2011. *Duga senka prošlosti. Kultura sećanja i politika povesti*. Biblioteka XX. vek, Beograd.
- Avdović, E. 2015. »Ivica Đikić: Želio sam saznati kako je nekadašnji titoist Beara stao na čelo operacije ubijanja«. *Dnevni avaz*, <https://avaz.ba/vijesti/186549/ivica-dikic-zelio-sam-saznati-kako-je-nekadasnji-titoist-beara-stao-na-celo-operacije-ubijanja> (pristupljeno 21. veljače 2024.)
- Bašović, Almir. 2021. »Dva svjedoka Srebrenice. O knjigama *Zbjeg* Hasana Nuhanovića i *Razglednica iz groba* Emira Suljagića«. *Nikome se ne ponovilo – Genocid u Srebrenici i borba protiv zaborava*, prir. Ajla Škrbić. Inicijativa mladih za ljudska prava – Forum ZDF Srbija – NDN Vojvodine, Novi Sad, str. 254-275.
- Bauman, Zygmunt. 2017. *Modernost i holokaust*. Tim press, Zagreb.
- Browning, Christopher R. 1992. *Ordinary Man. Reserve police batallion 101 and the final solution in Poland*. Penguin press, London.
- Car, Milka. 2016. *Uvod u dokumentarnu književnost*. Leykam international, Zagreb.
- Daros, Philippe; Gefen, Alexandre; Prstojević, Aleksandar (ur.). 2012. *La Non-fiction, un genre mondial?*. Peter Lang, Berlin.
- De Barros-Duchene, Laurence. 1996. *Srebrenica. Histoire d'une crime international*. L'Harmattan, Paris.
- Delpla, Isabelle; Bougarel, Xavier; Fournel, Jean-Louis (ur.). 2012. *Investigating Srebrenica, Institutions, Facts, Responsibilities*. Berghhahn Books, New York.
- Demanze, Laurent. 2019. *Un nouvel âge de l'enquête. Portrait de l'écrivain en enquêteur*. José Corti, Paris.
- Duhaček, Gordan. 2016. »Istina je da su svi sudionici genocida u Srebrenici bili – ljudi«, *tportal.hr*, <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/istina-je-da-su-svi-sudionici-genocida-u-srebrenici-bili-ljudi-20160513> (pristupljeno 26. veljače 2024.)

- Dutton, Donald G. 2007. *The Psychology of Genocide, Massacres, and Extreme Violence: Why »Normal« People Come to Commit Atrocities*. Praeger Security International, Westport.
- Đikić, Ivica. 2016. *Beara. Dokumentarni roman o genocidu u Srebrenici*. Ljevak – Synopsis, Zagreb.
- Erll, Astrid. 2008. »Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory«. *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, prir. Astrid Erll i Ansgar Nünning. Walter de Gruyter, Berlin – New York, str. 389-398.
- Gefen, Alexandre (ur.). 2020. *Territoires de la non-fiction. Cartographie d'un genre émergent*. Brill – Rodopi, Boston – Leyden.
- Honig, Jan Willem, Both Norbert. 1997. *Srebrenica, hronika ratnog zločina*, prev. Haris Mešinović. Dokumenti, Sarajevo.
- Hutcheon, Linda. 1980. *Narcissistic Narrative: The Metafictional Paradox*. Wilfred Laurier University Press, Waterloo.
- Jablonka, Ivan. 2018. *History is Contemporary Literature. Manifesto for Social Sciences*. Prev. Nathan J. Bracher, Cornell University Press, Ithaca.
- Jakiša, Miranda. 2016. »The Evidence of Srebrenica: Oliver Frlijić's Theater Court in Cowardice«, *Post-Yugoslav Constellations: Archive, Memory, and Trauma in Contemporary Bosnian, Croatian, and Serbian Literature and Culture*, prir. Beronja, Vlad i Stijn Vervae, Stijn. De Gruyter, Berlin/Boston, str. 83-98.
- James, Alison, Reig, Christopher (ur.). 2019. *Frontières de la fiction. Littérature, cinéma, arts*. Presses universitaires de Rennes, Rennes.
- Kreso, Muharem (ur.). 2011. *Genocid u Bosni i Hercegovini. Posljedice presude međunarodnog suda pravde. Zbornik radova međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica)*. Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.
- Leydesdorff, Selma. 2015. *Surviving the Bosnian Genocide. The Women of Srebrenica Speak*, prev. Kay Richardson. Indiana University Press, Bloomington/Indianapolis.
- Ní Fhrighil, Ríona. 2022. »'A black day, this': Irish poetry and the fall of Srebrenica«. *Law and Humanities*, 16, br. 1, str. 8-27.
- Nuhanović, Hasan. 2013. *Zbjeg. Put u Srebrenicu*. Mediacentar, Sarajevo.
- Petrila, Ann, Hasanović, Hasan. 2021. *Voices from srebrenica. Survivors narratives of Bosnian Genocide*. McFarlane&Company, Jefferson.
- Rigney, Ann. 2008. »The Dynamics of Remembrance: Texts Between Monumentality and Morphing«. *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, prir. Astrid Erll i Ansgar Nünning. Walter de Gruyter, Berlin – New York, str. 345-353.

- Rohde, David. 2012. *Endgame: The Betrayal and Fall of Srebrenica, Europe's worst massacre since World War II*. Penguin Publishing Group, London.
- Suljagić, Emir. 2005. *Razglednica iz groba*. Durieux, Zagreb.
- Underwood, Doug. 2008. *Journalism and the Novel. Truth and Fiction, 1700-2000*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Underwood, Doug. 2013. *The Undeclared war between Journalism and fiction. Journalist as genre benders in Literary History*. Palgrave Macmillan, London.
- Vignjević, Bruno. 2018. »Ivica Đikić, Beara: Dokumentarni roman o srebreničkom genocidu«, *Politička misao*, 55, br. 1, str. 146-148.
- Waller, James. 2007. *Becoming Evil. How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*. Oxford University Press, Oxford.
- Wolfe, Tom. 1973. »The New Journalism«, u: *The New Journalism*, ur. T. Wolfe i E. W. Johnson, New York, Harper and Row, str. 3-52.
- Zebić, Enis. 2016. »Đikić: Dokazujući srpstvo, Beara genocid 'odradio' kao posao«. *Radio Slobodna Europa*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/djicic-dokazujuuci-srpstvo-beara-genocid-odradio-kao-posao/27790591.html> (pristupljeno 17. veljače 2024.)

IVICA ĐIKIĆ'S *BEARA*, DOCUMENTARY NOVEL ON THE BORDER OF FICTION AND REALITY

Abstract

The paper analyzes the documentary novel *Beara* by Ivica Đikić, which thematizes the genocide in Srebrenica through the lens of Colonel Ljubiša Beara, a key figure in the organization of mass executions in July 1995. Đikić tries to understand what motivated Beara to perform such a task. In the paper, Đikić's novel is viewed in the context of literary representations of the Srebrenica massacre and as part of a wider tradition of documentary literature, and based on the theories of Zygmunt Bauman and Hannah Arendt, the phenomenon of the banality of evil and bureaucratic rationality in genocides is explored. The paper also deals with the wider literary and cultural echoes of the genocide in Srebrenica, emphasizing the role of literature as a medium of collective memory.

Key words: *Beara*; documentary literature; Ivica Đikić; Srebrenica